

4. Ο Αριστοτέλης

A1. Ερωτήσεις γνώσης - κατανόησης

1. Να ανασυνθέσετε το λεγόμενο επιχείρημα του τρίτου ανθρώπου δια του οποίου ο Αριστοτέλης ασκεί κριτική στη θεωρία των ιδεών του Πλάτωνος.
2. Η αληθινή πραγματικότητα για τον Αριστοτέλη:
 - α) βρίσκεται στον κόσμο των ιδεών;
 - β) συνδέεται με τον υλικό κόσμο;Να δικαιολογήσετε την επιλογή σας.
3. Πώς συλλαμβάνει ο Αριστοτέλης την έννοια της ουσίας και πώς τη συσχετίζει με τα συμβεβηκότα¹;
4. Κατά τον Αριστοτέλη, η ύπαρξη ενός πράγματος εξαρτάται από τη μεταβολή των δευτερευουσών ιδιοτήτων του ή από την μεταποίηση της ουσίας του; Να δικαιολογήσετε την επιλογή σας.
5. Τι σημαίνει το «τόδε τι» στο πλαίσιο της φιλοσοφίας του Αριστοτέλη;
6. Ποια είναι η σπουδαιότερη από τις τέσσερις αιτίες κατά τον Αριστοτέλη και γιατί;
7. Πώς κατανοείτε τη σχέση ύλης - μορφής στη φιλοσοφία του Αριστοτέλη;

¹ Ας προσεχθεί η ερμηνεία που δίνει ο Μ. Χάιντεγκερ στον όρο συμβεβηκότα: «Τα γνωρίσματα ονομάζονταν [από τους αρχαίους Έλληνες] 'τά συμβεβηκότα', δηλαδή εκείνα που βαίνουν πάντα ήδη μαζί με ό,τι κάθε φορά κείται αποκάτω [«υποκειμένον»] » (Μ. Χάιντεγκερ, *Η προέλευση του έργου τέχνης*, εισαγωγή - μετάφραση - σχόλια Γ. Τζαβάρας, εκδ. Δωδώνη, Αθήνα - Γιάννινα 1986, σ. 38).

8. Κατά τον Αριστοτέλη, τέσσερις είναι οι αιτίες ή οι μεταφυσικές αρχές, που δίνουν μορφή στην ύλη και καθιστούν δυνατή την κίνηση των όντων προς ένα σκοπό. Μπορείτε να τις προσδιορίσετε και παράλληλα να δείξετε ποια διαδικασία χρειάζεται να ακολουθήσει κανείς, σύμφωνα με αυτές τις αρχές, για να κατασκευάσει π.χ. ένα σπίτι;
9. Τι σημαίνει ο αριστοτελικός όρος εντελέχεια;
10. «Ο Αριστοτέλης είχε μια τελολογική αντίληψη για τον κόσμο» (σχολικό βιβλίο, σ. 32). Να εξηγηθεί η φράση.

A2. Ερωτήσεις σύνθεσης - κρίσης

1. Ο Πλάτων θεωρούσε ότι τα αντικείμενα μετέχουν στην ουσία ή στις ιδέες, αλλά δεν φέρουν την ουσία μέσα τους. Ο Αριστοτέλης υιοθετούσε αυτή τη θέση; Να αναπτύξετε την άποψή σας.
- 2.

Αφού παρατηρήσετε προσεκτικά την εικόνα που σας δίνεται, προσπαθήστε να εξηγήσετε με ποια συμβολική κίνηση υποδηλώνεται η διαφορά της φιλοσοφικής θεωρίας του Πλάτωνος από εκείνη του Αριστοτέλη. Αναπτύξτε ένα σύντομο σχολιασμό. Τι άλλο παρατηρείτε σ' αυτήν την εικόνα²;

3.

Μπορείτε να συζητήσετε το νόημα που δίνει ο Αριστοτέλης στον όρο εντελέχεια; Πώς νομίζετε ότι παριστάνεται η εντελέχεια στην εικόνα που σας δίνεται³;

² Προϋπόθεση, για να απαντήσουν οι μαθητές σε αυτό το ερώτημα, είναι να έχει δείξει προηγουμένως ο διδάσκων, κατά τη διάρκεια του μαθήματος, αυτή την εικόνα και να έχει επισημάνει τα ακόλουθα: Η εικόνα προέρχεται από την περίφημη τοιχογραφία του Ραφαήλ (Raffaello Santi, 1483-1520) «Η φιλοσοφική σχολή των Αθηνών» (1509-1511) που βρίσκεται στο Βατικανό (Stanza della Segnatura). Στο μέσον αυτής της τοιχογραφίας δεσπόζουν οι μορφές του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη. Ο Πλάτων δείχνει με το χέρι προς τα πάνω (προς ένα υπερβατικό κόσμο στον οποίο κατ' αυτόν βρίσκονται οι ιδέες). Αντίθετα ο Αριστοτέλης δείχνει προς τη γη (η θεωρία του είναι ρεαλιστική, «προσγειωμένη»: ο Αριστοτέλης προσπαθεί να επιλύσει τα προβλήματα που τον απασχολούν με βάση τον κόσμο που μας περιβάλλει). Το βιβλίο που κρατάει ο Πλάτων γράφει ΤΙΜΕΟ (*Τίμαιος*) ενώ το βιβλίο που κρατάει ο Αριστοτέλης γράφει ΕΤΙΧΑ (*Ηθικά*). Τέλος ο Πλάτων εμφανίζεται κατά πολύ μεγαλύτερος από τον Αριστοτέλη. (Πράγματι ήταν μεγαλύτερος από τον επί εικοσαετία μαθητή του κατά 40 περίπου χρόνια).

³ Ο ακατέργαστος όγκος αριστερά επάνω είναι η ύλη από την οποία κατασκευάζονται διαδοχικά τα πέντε ενδιάμεσα δημιουργήματα. Ο κίονας κάτω δεξιά είναι η μορφή με βάση την οποία διαμορφώνονται τα παραπάνω δημιουργήματα.

4.

Έχοντας υπόψη τη θεωρία του Αριστοτέλη, να παρατηρήσετε την εικόνα και να αναφέρετε:

α) ποια αιτία αντιστοιχεί σε καθέναν από τους τέσσερις εικονιζόμενους κύκλους και

β) τι συμβολίζει το κατασκευασμένο κτήριο.

Να δικαιολογήσετε τις επιλογές σας.

5. Ο Αριστοτέλης θεωρεί πως το τέλος, ο σκοπός χάριν του οποίου παράγεται ένα πράγμα, δεν βρίσκεται μόνο στο τέλος της διαδρομής, αλλά και στην αρχή της. Να σχολιάσετε αυτή τη θέση.

6. «Το να λέμε ότι [τα είδη]⁴ είναι υποδείγματα (παραδείγματα) και ότι μετέχουν σε αυτά τα άλλα πράγματα είναι κενολογία και τρόπος να εκφράζεται κανείς με ποιητικές μεταφορές».

Μετά τα Φυσικά, I. ix. 12, 991a, 21-23 και XIII. v. 4, 1079b 25-27

⁴ Εννοεί τις ιδέες. Η λέξη ιδέα είναι συνώνυμη με τη λέξη «είδος» (: μορφή) στον Πλάτωνα και στον Αριστοτέλη.

Ο Αριστοτέλης ασκεί ανελέητη κριτική στο δάσκαλό του, τον Πλάτωνα. Να μελετήσετε το ευρύτερο χωρίο, στο οποίο εντάσσεται το παραπάνω απόσπασμα (*Μετά τα Φυσικά*, I. ix. 1-15 και XIII iv. 6-v) και να παρουσιάσετε σε ένα δοκίμιο έκτασης τουλάχιστον 600 λέξεων την επιχειρηματολογία του Αριστοτέλη. Τέλος να προσπαθήσετε να απαντήσετε στο ερώτημα: Είναι βάσιμη η κριτική του Αριστοτέλη⁵; (*συνθετική - δημιουργική εργασία*)

7. Αξιοποιώντας τις γνώσεις σας από το σχολικό βιβλίο, να διερευνήσετε τη σχέση της φιλοσοφίας του Αριστοτέλη με τη φιλοσοφία του Πλάτωνος. (*συνθετική - δημιουργική εργασία*)

B. Συνοδευτικά κείμενα

1.

- **Ουσία και συμβεβηκός.**

«Ο Αριστοτέλης ταύτιζε την αλήθεια ενός πράγματος με την ουσία του (το οντολογικώς πραγματικό Ον, ή την ιδεώδη πραγματικότητα, για την οποία μίλησε ο Πλάτωνας). Τα τυχαία χαρακτηριστικά του πράγματος (σε αντίθεση με την ουσιαστική φύση του) απλώς το συνοδεύουν και αν πάψουν να είναι προσκολλημένα σ' αυτό, δεν παύει το πράγμα να διατηρεί την ουσία του ή τον ουσιώδη χαρακτήρα του, διότι τούτα δεν αποτελούν αναγκαίες όψεις της φύσης του. Για παράδειγμα, το κανονικό ανθρώπινο σώμα έχει δυο χέρια: είναι προφανές όμως πως η απώλεια των χεριών του σε ένα συμβάν δεν καθιστά τον άνθρωπο μη-άνθρωπο. Διότι τα δυο μέλη είναι απλώς χαρακτηριστικά που «συμβαίνει» να υπάρχουν, δεν είναι όμως και ουσιώδη στον προσδιορισμό του είδους, στο οποίο ανήκει ένα άτομο» (...)

⁵ Μπορείτε να συμβουλευτείτε και τα συνοδευτικά κείμενα 4 και 5.

2.

- **Τα καθολικά μέσα στα μερικά.**

«Ο Πλάτων κοίταξε να λύσει το πρόβλημα θέτοντας έναν δυαδισμό, όπου οι αιώνιες ιδέες χρησιμεύουν ως οδηγητικές αρχές και διαθέτουν εγγενή πρότυπα που αντιστοιχούν προς τα πράγματα που υποπίπτουν στις αισθήσεις μας. Όλα τα πράγματα στη φύση (τα φαινόμενα) καθώς εξελίσσονται από το ένα στάδιο στο άλλο, μιμούνται πάντοτε ή αντιστοιχούν προς τις ιδέες. Ο Αριστοτέλης έφερε αντίρρηση σ' αυτό το είδος του σαφούς χωρισμού ανάμεσα σε δυο διακεκριμένους κόσμους - τον κόσμο των ιδεών και τον κόσμο των φυσικών αντικειμένων, που τον αντιλαμβάνεται το άτομο. Προτίμησε την εμπειρική άποψη, πως οι ιδέες για τις οποίες μιλάει ο Πλάτων, συνιστούν την ουσία των αντικειμένων της αισθητηριακής αντίληψης. Η έσχατη, η ιδεώδης πραγματικότητα (Οι Πλατωνικές ιδέες) εκπύσσει τον εαυτό της μέσα στον φαινόμενο κόσμο - στον γύρω μας κόσμο, που τον γνωρίζουμε με την εμπειρία των αισθήσεών μας». (...)

Το οντολογικώς πραγματικό αντικείμενο του Πλάτωνα - οι ιδέες - δόθηκε από τον Αριστοτέλη υπό τον όρο της ουσίας. Σε άλλες περιστάσεις το αποκαλούσε μορφή, νοητή ουσία. Ενώ για τον Πλάτωνα, η ουσία (το ιδεώδες αντικείμενο) είναι στην πράξη ανεξάρτητο από τα επιμέρους αντικείμενα, στον Αριστοτέλη η ουσία είναι πραγματική μόνον όταν εμπραγματώνεται, δηλαδή μόνον όταν πραγματοποιείται μέσα στα φαινόμενα αντικείμενα και εκεί προσλαμβάνει κάποια μορφή αντιληπτή από την αισθητηριακή εμπειρία. (...) Για τον Αριστοτέλη, όλη η φύση προσπαθεί πάντοτε να πραγματοποιήσει τον εαυτό της, να αναπτύξει τις δυνατότητές τις σε πραγματικότητες, να εμπραγματώσει τις δυνατότητές της, όπως κάνει ο σπόρος του τριαντάφυλλου, όταν καταλήγει στην ωριμότητα του άνθους, ή όπως κάνει ο σπόρος του ανθρώπου από τη σύλληψή του μέχρι την πλήρη άνθισή του σε ολοκληρωμένο άνθρωπο. Το κάθε πράγμα προσπαθεί να εμπραγματώσει την ουσία του.

3.

- **Σχέση μορφής και ύλης.**

Έτσι, το βασικό πρόβλημα που αντιμετώπισε ο Αριστοτέλης ήταν η ερμηνεία της σχέσης ανάμεσα στη μορφή (ουσία) και στην ύλη ήταν αναγκαίο να βρεθεί μια αρχή ή μια φυσική διαδικασία που να παρακινεί την ύλη να προσλάβει κάποια προσδιορισμένη μορφή, ή, από την αντίστροφη άποψη, που να καθιστά ικανή τη μορφή να εμπραγματώνεται μέσα στην ύλη. Η ιδέα ενός ρόδου γίνεται πραγματική, είναι τελειωμένη, όταν επιτύχει την εμπραγμάτωσή της μέσα στην υλικότητα, μέσα στο ίδιο το ρόδο ομοίως, η ύλη υπάρχει μόνον όταν προσλαμβάνει κάποια μορφή, κάποιο σχέδιο. Ο φυσικός κόσμος είναι δυναμικός, όχι στατικός, διότι πρόκειται για μια ωραία ενεργό διαδικασία, δια της οποίας ο υλικός κόσμος προσλαμβάνει κάποια μορφή ή ένα σχέδιο, και έτσι συνεχώς τελειοποιεί τον εαυτό του.

Η ύλη ως ύλη, λέγει ο Αριστοτέλης, θα ήταν κενή σχήματος ή μορφής αν δεν είχε ένα σχέδιο θα τελούσε σε μια χαοτική, ασχημάτιστη κατάσταση. (...) Η ύλη δεν μπορεί να ενεργήσει αυθόρμητα, δεν μπορεί να κινηθεί από μόνη της, αλλά πρέπει να ασκήσει κανείς την επιρροή του επάνω της, πρέπει να εξαρτιέται από κάτι άλλο για να την κινητοποιήσει, προκειμένου να γίνει μια πραγματικότητα, να βγει από τη λανθάνουσα κατάσταση της δυνατότητας. (...) Η αρχή με την οποία κάθε ουσία (ή ιδεώδης μορφή) πραγματοποιείται μέσα στο φαινόμενο είναι η εντελέχεια - ο όρος που χρησιμοποιεί ο Αριστοτέλης για να δηλώσει τον εσωτερικό σκοπό ή την πορεία προς την πλήρωση. (...) Η αλλαγή ή η κίνηση είναι απλώς η μετάβαση των αντικειμένων από την κατάσταση της δυνατότητας στην κατάσταση της πραγματικότητας.

Με την Αριστοτελική έννοια της εντελέχειας, η τελολογική αντίληψη του κόσμου φτάνει στην τέλεια φιλοσοφική της αποσαφήνιση. Κάθε όψη του κόσμου, και ο κόσμος στο σύνολό του, βλέπεται ως εκπτυσσόμενος σύμφωνα με το σκοπό που του δόθηκε. Κατά τον Αριστοτέλη, η φύση τίποτε δεν κάνει ματαιώς, διότι οτιδήποτε δημιουργεί ο κόσμος, γίνεται με ένα σκοπό. Ο Θεός έχει προβλέψει, ώστε η ύλη πάντοτε να είναι με μορφή, σχεδιασμένη για ένα σκοπό. Συνεπώς η κατεύθυνση κάθε πράγματος είναι να πραγματοποιήσει το σκοπό που του δόθηκε.

4.

• **Η Φιλοσοφία του Αριστοτέλη και ο Πλάτων.**

Για τους προσωκρατικούς ο Λόγος ήταν το θείο ρήμα που ομιλεί στον άνθρωπο, και ο τελευταίος αυτός ήταν απλώς ο διερμηνέας του για τους σοφιστές ο Λόγος δεν είναι πλέον αυτό που εμπνέει, είναι το εργαλείο αυτό του οποίου κάνει χρήση ο ρήτορας για να χειραγωγήσει τους ανθρώπους ανάλογα με τα πάθη τους για τον Πλάτωνα ο Λόγος είναι αυτό δια του οποίου ο άνθρωπος μπορεί να επανεύρει το δρόμο που θα μπορέσει να τον οδηγήσει εκ νέου προς τις Ιδέες, και το Φως που τις φωτίζει. (...) Ο Σωκράτης, είχε πολύ καλά δει, κατά τον Αριστοτέλη, ότι έπρεπε να αναζητείται η ουσία (το τι εστι), επί παραδείγματι, το θέμα δεν είναι να περιγράφονται οι ενάρετες πράξεις αλλά το να γνωρίζει κανείς το τι είναι η αρετή δια της οποίας οι πράξεις αυτές είναι ενάρετες - και σύμφωνα με το Σωκράτη οι επαγωγικοί διαλογισμοί (επακτικοί λόγοι) επέτρεπαν να επιτυγχάνεται ο ορισμός του γενικού (το καθόλου) το άδικο, ωστόσο, των πλατωνικών έγκειτο στο ότι χωρίζουν τις ιδέες από τις αισθητές πραγματικότητες και στο ότι δέχονται την ύπαρξη των Ιδεών. Ο Αριστοτέλης κατηγορεί λοιπόν τον Πλάτωνα για το γεγονός ότι επαγγέλθηκε μια πραγματοκρατία των Ιδεών εξ ου και η διατύπωση που επανέρχεται συνεχώς: «εχώρισε τα είδη». (...)

Η μομφή που απευθύνει [ο Αριστοτέλης στον Πλάτωνα] είναι σαφής: αν κάποιος χωρίζει τις καθολικές Ιδέες από την αισθητή πραγματικότητα και τις υποκειμενοποιεί, βρίσκεται αντιμέτωπος με δυο πραγματικότητες, τις οποίες καλείται να εξηγήσει, συγκεκριμένα τη νοητή και την αισθητή. Ως εκ τούτου, θα τεθεί το πρόβλημα της συμμετοχής της μιας στην άλλη: στον αισθητό άνθρωπο και στον νοητό άνθρωπο θα πρέπει να επιθέσουμε έναν «τρίτο άνθρωπο», ο οποίος έχει κοινό κάποιο πράγμα με τους δυο άλλους, έπειτα αυτό που είναι κοινό στον Άνθρωπο καθεαυτό, στον αισθητό άνθρωπο και στον τρίτο αυτόν άνθρωπο θα μας οδηγήσει στο να ομιλούμε για έναν τέταρτο άνθρωπο και ούτω καθεξής, επ' άπειρον.

J. Brun, *Ο Αριστοτέλης και το Λύκειο*, μτφρ. Η. Π. Νικολούδης,
εκδ. Δαίδαλος - Ι. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα χ.χ., σσ. 39-41

5.

• **Η κριτική των ιδεών του Πλάτωνα από τον Αριστοτέλη.**

Τα επιχειρήματα, που χρησιμοποιεί ο Αριστοτέλης εναντίον της θεωρίας των ιδεών, δεν έχουν όλα την ίδια αξία και μερικά μάλιστα στηρίζονται σε παρανόηση του νοήματος της πλατωνικής θεωρίας. Το πρώτο επιχείρημα είναι το εξής: Αν οι ιδέες πρέπει να είναι η ουσία των πραγμάτων, όπως διδάσκει ο Πλάτων, τότε, λέει ο Αριστοτέλης, πώς είναι δυνατόν η ουσία να είναι χωριστή από τα πράγματα, όπως ζητεί ο Πλάτων; Το δεύτερο επιχείρημα είναι, ότι οι ιδέες δεν είναι δυνατόν να εξηγήσουν ούτε το Είναι ούτε το Γίγνεσθαι των πραγμάτων, και συνεπώς δεν μας οδηγούν στη γνώση τους. Το Είναι δεν μπορούν να το εξηγήσουν, γιατί δεν είναι μέσα στα πράγματα. Το Γίγνεσθαι επίσης δεν το εξηγούν, γιατί δεν είναι αρχές κινήσεως. Οι ιδέες, όπως τις εννοεί ο Πλάτων, οδηγούν μάλλον στην ακινησία και στο αμετάβλητο παρά στη γένεση και στη μεταβολή. Το τρίτο επιχείρημα είναι, ότι το να ονομάζει κανείς τις ιδέες «παραδείγματα», πρότυπα των πραγμάτων, και να μιλάει περί «μεθέξεως» των πραγμάτων σ' αυτά, είναι ένα απλό σχήμα λόγου, που δεν λέει τίποτε. Το τέταρτο επιχείρημα του Αριστοτέλους είναι πως, αν οι ιδέες είναι τα «παραδείγματα», τότε θα πρέπει να υπάρχει και μια αρχή, όπου αυτά να ανάγονται. Με το επιχείρημα αυτό ο Αριστοτέλης αποκρούει και την έννοια του «δημιουργού» που ο Πλάτων εισάγει στον «Τίμαιο». Το πέμπτο, τέλος, επιχείρημά του είναι ότι θα έπρεπε να υπάρχουν ιδέες όχι μόνο για τα μεταβλητά και φθαρτά, αλλά και για τα αιώνια, τα αίδια, δηλαδή ιδέες των ιδεών.

Τούτο ακριβώς οδηγεί στο επιχείρημα του «τρίτου ανθρώπου», το οποίο προξένησε τόση εντύπωση. Το επιχείρημα τούτο λέγει ότι, αν δεχθούμε ότι υπάρχει η ιδέα του ανθρώπου, η οποία αποτελεί το παράδειγμα για τον απτό και αισθητό άνθρωπο, τότε θα πρέπει να δεχθούμε ότι υπάρχει και η ιδέα της ιδέας του ανθρώπου, δηλαδή ένα τρίτο είδος ανθρώπου!

Ιω. Θεοδωρακόπουλου, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*,
τ. Γ₂, Εκδοτική Αθηνών, σ. 500

